

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE EL PACTISME

Víctor Ferro Pomà

Tractaré, en aquesta exposició, de tocar alguns aspectes polítics de la vida institucional de Catalunya durant la vigència del sistema pactista, tant els referits a la seva evolució interna com els referits a la probable significació del funcionament real del sistema en el marc de les relacions que el país ha hagut de mantenir, durant quasi tota la seva història, amb formacions polítiques més extenses dins les quals s'ha trobat comprès.

De pactisme, se n'ha parlat i se'n parla encara en més d'un sentit. Recollint una classificació del professor Sobrequés, distingiré primerament el pactisme com a «mentalitat», com a principi informador que arriba a penetrar totes les relacions sociopolítiques, ja sigui horitzontalment, entre els membres individuals o corporatius de la societat, ja sigui verticalment, entre dominants i subordinats, en particular entre governants i governats. Aquest principi s'hauria convertit, mercès a una pràctica universal i reiterada, concretada en institucions i normes de convivència de llarga duració, en un autèntic «estil de viure», tal volta per a configurar una característica col·lectiva. Així s'ha dit més d'una vegada, amb raó o sense, que ha succeït amb els catalans. Si de cas, però, aquesta mena de «pactisme», com a nota del «caràcter nacional», no crec que tingui, tal com van les coses, unes perspectives de supervivència gaire brillants, amenaçat com és, d'una banda, per un individualisme radical de base voluntarista i hedonista, i, de l'altra, en la pràctica i sobretot, per la concentració accelerada de poder entorn de nuclis econòmics, ideològics i polítics, cap radicat a Catalunya, que imposen cada vegada més, per conducte dels mitjans de difusió que controlen, manifestos o ocults, el missatge de la seva autoproclamada racionalitat i que no semblen tenir ganes ni necessitat de pactar amb ningú ni amb res.

Però aquest, diguem-ne, «pactisme general» va trobar en una realitat historicoinstitucional alhora la seva manifestació més explícita i la seva expressió més carregada d'exemplaritat i força d'irradiació. Em refereixo, naturalment, al «pactisme específic», a aquella pràctica i doctrina institucional, característica en diversos graus de tot l'Occident medieval i de bon tros del modern, que, com

justament s'ha dit, trobà a Catalunya durant segles la seva consagració més conseqüent, la seva formulació més elaborada o, almenys, una de les més elaborades. Es tractava, en resum, de l'organització política fonamentada en la canalització de les relacions públiques entre el príncep i la comunitat dels súbdits en forma de pacte, en particular de la configuració de l'activitat normativa, de la legislació, dins aquest mecanisme principal. Acompanyat, com correspon, i en això podem dir que Catalunya excel·lí, per mecanismes complementaris de garantia i control, els quals, d'altra banda, foren incansablement perfeccionats durant tota la vida del sistema, fins i tot en ocasions tan tardanes (però es coneix que no «decadents») com la Cort de 1599, estudiada pel professor Belenguer i Cebrià, els pactes amb Lluís XIII i les Corts de 1701-1702 i 1705-1706, presidides, respectivament, per Felip d'Anjou i Carles d'Àustria.

Ja he intentat, en un altre lloc, de resumir les manifestacions pròpiament jurídiques del pactisme «específic» en relació amb la institució reial i les relacions entre rei i súbdits, especialment en la dialèctica entre el sobirà i la comunitat catalana organitzada en estaments, tant en l'escenari solemne de la cort general com en el procés menys espectacular, però igualment vital, de la coexistència del primer, i més directament dels seus representants, i l'òrgan ordinari de la segona, la Diputació del General; les implicacions del sistema per a la producció de les lleis paccionades i la relació d'aquestes amb els preceptes unilaterals del rei; l'Administració de justícia i el valor de les sentències reials; les garanties processals formals; la titularitat de la interpretació de les lleis; la responsabilitat del mateix rei i dels seus oficials, i la defensa judicial i extrajudicial de la legalitat. A més, alguns d'aquests punts han estat ja brillantment desenvolupats amb més extensió per altres estudiosos. No hi insistiré, per tant. Encara menys vull ara endinsar-me en la complexa problemàtica que comportaria una valoració global d'aquest pactisme, especialment pel que fa a la interacció al llarg del temps dels interessos de les classes privilegiades i les populars i la debilitat o l'enfortiment del poder reial, o les circumstàncies i els instruments que condicionaren l'exercici d'aquest darrer dintre el marc del sistema pactista, etcètera.

Només faré, en aquesta qüestió, algunes de les reflexions promeses, sobretot perquè es refereixen, més que no pas a una valoració (necessàriament subjectiva) del sistema en conjunt, vist, com si diguéssim, «des de fora», a una constatació que pot ajudar a aclarir un aspecte de la dinàmica interna de la pràctica pactista. Ja Ramon d'Abadal havia dit de la Cort de 1283, on es posà el fonament, que resultà ja inamovible, de tot el pactisme polític posterior, amb la limitació de la potestat legislativa del rei pel consentiment necessari dels braços, que representà «l'encarnació legal de l'esperit feudal del país, en oposició a tota la teoria del Principat que havien volgut implantar els compiladors dels usatges

cent trenta anys abans». I Vicens Vives afegí, parlant de les vicissituds del sistema sota els Trastàmara, que «la reacció feudalitzant marxava al compàs del desenvolupament del règim pactista». No hi estic d'acord. Al meu parer, s'imposa una distinció que pot semblar, a primer cop d'ull, pedant, però que crec no només afinada, sinó també pertinent. Una cosa era el sistema pactista com a ordenament institucional, formalment considerat, i una altra, l'ús que se'n volgués o se'n pogués fer per part dels agents polítics de cada època. Quant al primer, ja des d'un principi hom pot destriar allò que era formulació d'allò que era una manera de fer, a la vegada política i jurídica, que es podia perllongar (i de fet es perllongà), amb el pas dels anys, amb manifestacions de signe molt divers. Quant al segon, des d'un punt de vista historicopolític, potser sí que la Cort de 1283 constituí «un gran triomf del pactisme feudalitzant», però només de moment. Les virtualitats del mecanisme llavors inaugurat, i encara més els supòsits intel·lectuals on s'estintolava, podien, en un futur, i així s'esdevingué, desplegar-se en realitzacions de tot un altre caire, tot i el feixuc condicionament que implicava la representació estamental, inevitable per a l'època a tot arreu, amb les seves també inevitables connotacions oligàrquiques o oligarquitzants, no sols de cara al conjunt de la societat, ans també dintre mateix de cada estament. De fet, trobem ja en la Cort de Pere el Gran i en les corts immediatament posteriors una barreja de disposicions «reaccionàries» i «progressistes» (o que se'n tornarien després, nota inconfusible, precisament, del seu progressisme). Com diu el professor Sobrequès, «[l]es Corts del 1283 haurien pogut ser només un episodi més de la lluita secular entre el poder reial unificador i la disgregació feudal. Amb tot, els esdeveniments posteriors les convertiren en una fita fonamental de la història del règim polític català». És, però, a partir del segle XV que la barreja d'iniciatives «reaccionàries» i «progressistes» dels braços, aprovades o rebutjades, totalment o parcial, de moment o definitivament, pel poder reial, es fa més espessa i inextricable: prohibició dels sindicats remences i independència de l'Administració de justícia, suspensió o abandonament de les reduccions al patrimoni reial de jurisdiccions alienades i regulació dels grans oficis jurisdiccional, limitació dels sacramentals i mecanismes de defensa de la legalitat (de tota la legalitat) i d'exigència de responsabilitat dels oficials reials, prèviament sotmesos a la llei («mantenidors de les lleis de la terra», «inquisidors» dels oficials, constitució de la Diputació General en defensora de les lleis), oposició a la recepció del dret comú i prohibició dels comissaris, consagració del dret —modernísim— a la informació, prevalença indiscutible de la legislació paccionada, present i futura...

Déu n'hi do! «Novament pactisme i reacció senyorial s'agermanaven precipitant buscaires, menestrals i pagesos en els braços oberts de la reialesa», diu

Vicens. I reбло jo: sí, pactisme i reacció senyorial, momentàniament; però, amb el temps, no indestriablement mesclats.

Les virtualitats del sistema, de què parlava fa una estona, incloses en la lògica dels seus pressupòsits (sobretot, el principi de llibertat, només modificable pel pacte normatiu voluntàriament assumit, el seu quasicorol·lari en l'ordre pràctic: el procediment «per directe», etc.), s'havien d'actualitzar indefugiblement, tard o d'hora, amb la qual cosa havien d'aflorar, a la llarga, per damunt de les lluites d'interessos i els egoismes circumstancials. Afegim als exemples esmentats que ja al començament del segle XV hom pogué formular una opció social antioligàrquica (pro remença) basant-se en alguns d'aquests pressupòsits, i això sense minva ni devaluació de l'ordre pactista. Una precisió clarificadora: sembla pesar implícitament en les opinions abans esmentades, i rebutjades o severament restringides, i en d'altres que podria adduir, l'axioma que tot progrés social, que qualsevol possibilitat de pau i de justícia, depèn del reforçament incessant del poder estatal, fins al punt que allò que hom ha començat valorant com a mitjà per a l'assoliment d'aquells béns, acaba sent venerat i desitjat com el bé suprem. Estic d'acord que una autoritat forta n'és condició necessària (i ambivalent), però no suficient. Suggerixo que aquesta sobrevaloració de l'autoritat, de l'ordre i de la unitat de poder, tan corrent, de manera expressa o sobreentesa, en la literatura històrica i política d'arreu, s'explica prou bé dins una mentalitat francesa, castellana... o russa, però fa de mal comprendre en la catalana.

I, de tot aquell «estil de vida», culminat en l'estructuració d'un sistema juridicopolític admirable per més d'un concepte, i no en darrer terme per la seva solidesa i continuïtat (força més de quatre-cents anys), què en va restar, al marge de la seva poca o molta vitalitat en l'àmbit de les relacions privades, després de la mort violenta de l'estat català el 1714, de la destrucció, precisament, de l'edifici sociopolític i institucional que donava expressió a aquella mentalitat i actualitzava els postulats d'aquell sistema? Arribo així a la tercera mena de «pactisme», en la classificació esmentada al principi: el que es refereix, modernament, a la manera de regular les relacions de Catalunya amb el poder central de l'Estat. No puc estar més d'acord amb el judici de l'investigador suara al·ludit quan diu que «en aquest sentit, el pactisme ha estat sovint una manera d'amagar i de sublimar la impotència del poble català i dels seus representants polítics per a imposar [...] la raó que tenia —que té— com a col·lectivitat nacional a formes d'autogovern molt més intenses que les aconseguïdes». Però aquest plantejament cau ja fora de les nostres reflexions històriques.

Ara, si volíem escoltar-nos la història, sempre tan garlaire, ella, tal vegada podríem treure'n, si no una de les seves famoses «llicons» (sovint tan ambigües com els dictàmens de la pitonissa de Delfos), sí, en canvi, temes d'indagació i

motius per a noves reflexions sobre el perenne problema de les nostres relacions amb l'Estat (ara ja no nostre, per més que es vulgui). Crec que alguna conclusió en podem extreure, de considerar com encaixava la Catalunya pactista i estamental dins la Corona d'Aragó i, sobretot, dins l'estructura de la monarquia hispànica. Particularment interessant fóra aprofundir l'anàlisi de com la peculiar configuració sociopolítica de l'estat català condicionà la seva conducta i els resultats de les seves actituds durant les grans crisis de la guerra civil del segle XV (amb la problemàtica que la precedí i la seguí), el conflicte politicoconstitucional que culminà en la Guerra dels Segadors i les seves seqüeles, i la confrontació de les aspiracions d'amplis sectors catalans amb l'opció «regeneracionista», a la seva manera, de les classes dirigents de Castella durant la Guerra de Successió. Sense oblidar, naturalment, les implicacions d'aquelles estructures constitucionals en el desenvolupament dels conflictes socials interns (prou més explícits i transparents en la guerra de Joan II que no pas en les altres dues). Però no hi ha temps per a embrancar-se en aquestes investigacions.

Només vull fer un parell o tres d'observacions. Com afectà el pactisme la integració del Principat en conjunts més extensos, especialment després de la creació de la monarquia d'Espanya? Ací cal distingir, com he fet en una altra ocasió parlant de la decadència dels segles XVI i XVII i de les dues visions —Catalunya independent i «equèprincipal» entre els altres regnes hispànics o simplement autònoms dins la monarquia dels Àustria—, entre formes institucionals i vida política; realitats, però, totes dues, amb la seva pròpia dinàmica i el seu propi pes. És evident que la presència, si més no potencial, d'uns factors externs en la vida política interna, desfigurà la relativa nitidesa del joc pactista, amb totes les seves insuficiències, i hi afegí la temptació, per als diversos interessos actuant, del recurs a suports exteriors. És el que podem qualificar de *lerrouxisme etern*, de dreta o d'esquerra (també hi ha un *lerrouxisme* de dreta, i tant!). Diguem, doncs, que durant la monarquia d'Espanya les lleis continuaren sent pactades com abans, però, és clar, eren negociades, almenys en potència, en totes unes altres condicions. La cosa es complica quan la negociació s'ha de fer fora d'un marc institucional propi. Aleshores, a la temptació «lerrouxista» indicada, s'hi suma la que abans explicàvem, la de creure que l'Estat fort (siguin quins siguin la seva base nacional i els interessos que hi dominen) és la condició única i suficient de l'harmonia i la justícia social, o almenys l'objectiu previ que cal assegurar de totes passades.

I, per acabar, després de tantes grates coincidències, una nota crítica: no veig per enlloc que les nostres classes dirigents, tan privilegiades i oligàrquiques com vulgueu, es fessin culpables, amb la defensa intransigent dels seus privilegis i interessos, de provocar la ira (semblaria, doncs, que justificada) de les clas-

ses dirigents encastellades a la cort de Madrid, segurament animades per un patriotisme (de quina pàtria?) i un desinterès fora de tota sospita. Em sembla que el que feren els nostres polítics pactistes de la primera meitat del segle XVII fou defensar amb poca traça, cal dir-ho, no els «privilegis» (en el sentit modern), sinó les prerrogatives constitucionals de la Generalitat i, de passada, els interessos immediats de tots els catalans, contra l'amenaça d'una pressió fiscal inoïda que havia de repercutir —amb menys exclusivitat que en altres terres, tot s'ha de dir— bàsicament sobre les classes populars, tot plegat al servei d'una política que els catalans, de dalt i de baix, o no comprenien o no compartien i, en tot cas, no controlaven. Donant per descomptada la inhabilitat esmentada, que potser haurien hagut d'optar per fer convergir, a qualsevol preu, la benevolència del rei i la de la cort?